

როლანდ თოფჩიშვილი

ონომასტიკური მონაცემები დვალთა ეთნიკური კუთვნილების შესახებ

საქართველო, ისევე როგორც სხვა ცივილიზებული ქვეყნები, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების ერთობლიობას წარმოადგენდა. დასავლეთ ევროპულ მეცნიერებაში ასეთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს უბრალოდ ტერიტორიული ან ლოკალური ერთეულების სახელწოდებით მოიხსენიებენ. რაც შეეხება ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების/ტერიტორიული/ლოკალური ერთეულების მკვიდრებს, ისინი ეთნოგრაფიულ ჯგუფებად იწოდებიან. საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე იყო დვალეთი. მისი მკვიდრნი დვალეები კი ქართული ეთნოსის ეთნოგრაფიული ჯგუფს შეადგენდნენ. დვალეთი, ისევე როგორც თუშეთი, ხევი და პირიქითა ხევსურეთი, კავკასიონის მთავარი ქედის ჩრდილოეთით მდებარეობდა; კავკასიონის მთავარი ქედი აქ დაბალი იყო, ვიდრე პირიქითა ქედი. დვალეთში შესასვლელები იყო ხევიდან (თრუსოს გზით), შიდა ქართლის მთიდან (ლიახვის ხეობიდან) და მთის რაჭიდან. თერთმეტი გადასასვლელი ზამთარშიც კი არ იკეტებოდა, მაშინ, როდესაც დვალეთიდან ოსეთში (ალაგირის ხეობაში) მხოლოდ ერთი გადასასვლელი იყო. ეს იყო *კასრის კარი*, რომელსაც გავლაც მხოლოდ ზაფხულში სამი-ოთხი თვის განმავლობაში შეიძლებოდა. კასრის კარის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა: „და არს აქ კარი კლდისაგან და ქვითკირით ქმნილი, დიდკამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნილი, რათა არა ვიდოდნენ თვინიერ მათსა ოვსნი“.¹

დვალეთსა და დვალეებზე როდესაც ვსაუბრობთ, სამწუხაროდ, ეს საუბარი წარსულ დროში გვიხდება, რადგან დვალეთი დღეს საქართველოს ფარ-

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 644-645.

გლებს გარეთაა და დვალთა ეთნოგრაფიული ჯგუფიც აქ აღარ მკვიდრობს. ისინი გაქრნენ. ვახუშტის ცნობით, დვალეთი ფარნავაზ მეფის დროიდან (ძვ. წ. IV-III საუკუნეების მიჯნა) საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო.² ისევე როგორც საქართველოს მთიანეთის სხვა მხარეები, დვალეთიც უშუალოდ სამეფო კარის დაქვემდებარებაში იყო, აქ ფეოდალური ერთეული – სათავადო არ შექმნილა (ასევე იყო მეზობელ მთის მხარეებში: ფშავეში, ხევსურეთში, თუშეთში...). მთიელებს, საერთოდ, შედარებით თავისუფლება ჰქონდათ ბოძებული, მათი მოვალეობა ძირითადად საზღვრების დაცვა იყო. საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ, XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან, დვალეთი ქართლის სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო. მხარეს მეფეთა მიერ დანიშნული მოხელეები – მოურავები განაგებდნენ. ცნობილ პიროვნებათაგან დვალეთის მოურავი XVII საუკუნის დასაწყისში იყო გიორგი სააკაძე.

საქართველოს ხელისუფლება სრულ კონტროლს რომ ახორციელებდა დვალეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეზე და რომ აქ სამეფო კარს თავისი მოხელეები ჰყავდა, კარგად ჩანს XVIII საუკუნის საარქივო მასალებით. მაგალითად, 1780 წლით დათარიღებულ წყალობის წიგნში ვკითხულობთ: „ქნებითა ღვთისაითა, ჩვენ საქართველოს მეფის ბაქარის შვილმან და მეფის ვახტანგის შვილიშვილმან ალექსანდრემ ესე წყალობის წიგნი გიბოძეთ შენ **ნარელს აზნაურიშვილს თომაშვილს თავის**, ამისთვის, რომ ჩვენი მამაპაპისათვის თქვენს მამაპაპათა მრავალი უმსახურიათ და დიდად ერთგულნი და თავდადებულნი ყოფილან და ჩვენი ოჯახიც თქვენის ნამსახურობით დგას დღესაც და ჩვენცა ამაღ ჯამაგირი გაგვიჩენია შენთვის, რომ ყოველს წელიწადს საუკუნოთ ჩვენგანა და ჩვენის შვილისშვილებისაგან შენ შვილთა ჩამომავალთა არ მოემალოს და ყოველს წელიწადს გეძლეოდესთ ორმოცდაათი მარჩილი და თუ კიდევ თქვენგან მეტი ერთგულება და ნამსახური ვნახოთ, ჩვენც ყოველს წელიწადს ჯამაგირსა და წყალობას გიძატებთ, ასე იცოდეთ ჩვენგან“.³ ამრიგად, მოყვანილი საბუთიდან კარგად ჩანს, რომ საქართველოს სამეფო კარს დვალეთის ცენტრში – ნარას თემში ჰყავდა აზნაური – ეთნიკური ოსი, თავი თომაშვილი, რომელსაც ერთგული სამსახურისათვის ყოველწლიური ჯამაგირი ჰქონდა დანიშნული. ანალოგიური წყალობის წიგნები იმავე პერიოდში ებოძათ ასევე დვალეთის ნარას ხეობაში მცხოვრებ აზნაუ-

² ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 633.

³ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (სცსა). ფონდი 1461. წიგნი 6. საქმე №8.

რებს თავყან ხელფამაშვილს,⁴ ყანაჩ ზარაშვილს,⁵ პეტრე მამიაშვილს.⁶

უფრო მეტიც, საქართველოს სამეფო კარს დვალითის მხარეში არა მარტო აზნაურები, არამედ თავადიც გაუჩენია, რომელიც ქვეყნის საერთო ინტერესების სამსახურში იღვა. ქვემოთ მოყვანილი წყალობის წიგნიც 1780 წელსაა გაცემული: „ქ. ნებითა ღთისათა ჩვენ, საქართველოს მეფის ბაქარის შვილმან და მეფის ვახტანგის შვილისშვილმან ალექსანდრემ გიბოძეთ ესე წყალობის წიგნი შენ **თავადისშვილს ჯიდაშვილს მახმათს** შენის მამის და პაპის ნამსახურებისათვის და თვითან ახლა საკურთხად დიდის ნამსახურებისათვის ასორმოდგაათი მარჩილი, მე, ჩემმან შვილმან შენ და შენს შვილიშვილს გაძლიოთ და არც დაგაკლოთ და კიდევ მოგიმატოთ. აღიწერა ქუთაისს, აგვისტოს ზ, წელსა ჩღპ, ალექსანდრე“.⁷ 1747 წელს მეფე თეიმურაზს წელიწადში ერთი თუმანი დაუნიშნავს შიდა ქართლის მთიანეთში მცხოვრები ეთნიკური ოსის ჩალი ხაჩირიშვილისათვის.⁸ 1750 წელს წყალობის სიგელი მიუღიათ მეფე ერეკლესაგან აზნაურებს გიორგი და აგარონ ჯიდაყანაშვილებსაც.⁹ ვფიქრობთ, წარმოდგენილი საბუთების შესახებ ზედმეტია კომენტარი, მაგრამ მაინც უნდა აღვნიშნოთ, რომ დვალითიც და, მითუმეტეს, შიდა ქართლის მთიანეთიც, საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო. ამის აღნიშვნა განსაკუთრებით იმიტომაცაა საჭირო, რომ ბოლო დროს რუსეთში გამოცემულ წიგნებსა თუ სტატიებში ხშირად ესმის ხაზი იმას, რომ თურმე ე. წ. სამხრეთ ოსეთი 1774 წელს ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის პირობით ჩრდილო ოსეთთან ერთად შეიერთა რუსეთის იმპერიამ.

1772 წელს შიდა ქართლის მთის ოსური სოფლებისა და **დვალითის ზროგოს და მაცხვარის ხეობების მოურავობა ერეკლე მეორეს თავად იორამ ფავლენიშვილისა და მისი სახლიკაცებისათვის უბოძებია:** „ქ. წყალობითა ღთისათა ჩვენ... მეორემან ირაკლიმ... ესე წყალობის ფირმანი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ შენ, ჩვენს დიდად ერთგულს და წესისაებრ მრავალგვარად ნამსახურს ფავლენიშვილს იორამს, სესიას, თეიმურაზს და იოანეს. ასე რომე, მოხვედით კარსა დარბაზისასა ჩვენისასა და მოურაობის წყალობას დაგვეაჯენით. ჩვენც თქვენის დიდად ერთგულებისა და მრავალ ნამსახურების გა-

⁴ სცსა. ფ. 1461. წიგ. 6. საქ. №9.

⁵ სცსა. ფ. 1461. წიგ. 6. საქ. №10.

⁶ სცსა. ფ. 1461. წიგ. 6. საქ. №12.

⁷ სცსა. ფ. 1461. წიგ. 6, საქ. №11.

⁸ სცსა. ფ. 1461. საქ. №2.

⁹ სცსა. ფ. 1461. საქ. №3.

მოსად შეგიწყალეთ და გიბოძეთ მთაში ოსის სოფლების მოურაობა: ჯრისა, ნინიაყავისა, ჯავისა, სხლებისა, ტონტობეთისა, ყვერსევისა, ლალიანთისა, ქოთონთოსი, ყეშულთისა, ჯავისთავისა, ზამთარეთისა, ზროგოს ხუთი სოფლისა, მაცხვარეთის სამი სოფლისა, დამწვარეთისა, ხეწესი, ყალასი, კიდე ყალასი, ქეშელთასი, დოდონისთა, ჩავათასი, თხელასი, მაირამისა, ჭამადანისა; მუგუთს გალავანასშვილები და გაბელაშვილები, კიდე მუგუთს ქოზაშვილები, ჩავათს გაბათაშვილები და ჩარბუასშვილები. ესენი თქვენთვის და შვილთა თქვენთვის სამუდამოდ გვიბოძებია, ყოვლის მისის სამართლიანის სარგოთი გქონდესთ და გიბედნიეროსთ ჩვენსა ერთგულად სამსახურსა შინა. არ მოგეშალოს ჩვენგან და არცა შემდგომთა მეფეთა მეპატრონეთაგან... დაიწერა კარისა ჩვენისა მდივანშვიგნობრის თუმანიშვილის სულხანის ხელით. აგვისტოს კ. ქკს უი“.¹⁰ ასე რომ, დიდი ლიახვის ხეობის მთიანეთსა და დვალეთში თავად ფავლენიშვილებს არა მარტო მთელი რიგი სოფლების მოურაობა, არამედ ყმა გლეხი ეთნიკური ოსებიც ეკუთვნოდათ.

რუსეთის იმპერიამ დვალეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ერთად შეიერთა.¹¹ 1858 წლის 3 აპრილამდე დვალეთი ნარას უბნის სახით თბილისის გუბერნიის გორის მაზრაში შედიოდა. დასახელებულ დროს დვალეთი ცარიზმმა საქართველოს ჩამოაჭრა და თერგის ოლქს გადასცა. ასე დაკარგა საქართველომ თავისი ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი – 3 581 კვ. კმ.

დვალეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში ეთნიკური ცვლილება XV საუკუნის ბოლოს დაიწყო და ის ძირითადად განხორციელდა XVI საუკუნეში – ქართველი მთიელი დვალეები თანდათან ეთნიკურმა ოსებმა შეცვალეს, რომლებიც აქ ალაგირის ხეობიდან გადმოსახლდნენ. XVII საუკუნეში დვალეთში, ფაქტობრივად, დასრულდა ადგილობრივ ქართველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის (ტერიტორიული ერთეულის) – დვალეების ასიმილაცია ოსების მიერ. დვალეების ასიმილაცია განაპირობა იმან, რომ ისინი, მიგრირებულ ოსურ ენობრივ-ეთნიკურ გარემოში, უმცირესობაში აღმოჩნდნენ, რადგან ოსთა ხშირი თარეშების, მეკობრეობის შედეგად, დვალეები საქართველოს სხვადასხვა მხარეში გაიფანტნენ. თუმცა, როგორც ეთნოგრაფიული მასალებით ირკვევა, დვალეთის ზოგიერთ ხეობაში ეთნიკური ტრანსფორმაციის

¹⁰ სცსა. ფ. 1450. წიგ. 45. საქ. №188.

¹¹ რ. თოფჩიშვილი. ეთნიკური პროცესები შიდა ქართლში. საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები. თბ. 2009, გვ. 145-146.

პროცესი დიდხანს გაგრძელებულა; ზახაში ორენოვნება XIX საუკუნის ბოლომდე იყო შემორჩენილი.¹² ზახელების უმეტესობამ, ოსურთან ერთად, ქართული ენა კარგად იცოდა. ეთნოგრაფიული მასალის დამფიქსირებელი ბ. კალოევი, რომელიც დვალეთის ზახას ხეობის მკვიდრი იყო, ამას საქართველოსთან ხანგრძლივი ეთნოკულტურული კავშირებით ხსნის, აგრეთვე ზახის ეკლესიებში ქართული სასულიერო პირების მოღვაწეობითა და მათ მიერ ქართულ ენაზე ქადაგებით. ეს მონაცემები პირდაპირ მიუთითებს არა ორ სხვადასხვა ეთნოსს შორის არსებულ ეთნოკულტურულ კონტაქტებზე, არამედ იმაზე, რომ დვალეები ქართველი მთიელები იყვნენ და მოსულმა ირანულ-ენოვანმა ერთობამ მათი ასიმილაცია მოახდინა. ზახაში ქართული ეკლესიების არსებობა, ქართველი მღვდლების მოღვაწეობა და ქართულ ენაზე ქადაგება იმის დამადასტურებელია, რომ დვალეთი ქართული მხარე იყო თავისი ქრისტიანული რელიგიით; ის ნიქოზის ეპარქიაში შედიოდა.

დვალეთის მხარე ეთნიკურად ქართული რომ იყო, ამას მატერიალური კულტურის კიდევ ერთი სახის ძეგლები ადასტურებს – ესაა *თლისა* და *ხოზიტა-მაირამის* ხუროთმოძღვრული ძეგლები. როგორც სათანადო გამოკვლევებითაა დადგენილი, თლისა და ხოზიტა-მაირამის ეკლესიები, რომლებიც XI საუკუნის დასაწყისშია აგებული, ტიპური ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებია და არაერთ იმდროინდელ საქართველოს ძეგლთან აქვს ანალოგი. რაც მთავარია, მსგავსი ქრისტიანული ხუროთმოძღვრული კომპლექსი არსად ჩრდილოეთ ოსეთში არ არსებობს.¹³

სამეცნიერო ლიტერატურაში ისიცაა აღნიშნული, რომ XVIII საუკუნის ბოლოსაც დვალეთის მკვიდრნი, საჭიროების შემთხვევაში, საქართველოს ჯარში ისევე იბრძოდნენ, როგორც სხვა ქართული მხარეების წარმომადგენლები.

ოსური გადმოცემებიც ადასტურებენ, რომ ოსური ეთნოსი დვალეთში ბრძოლით არის მოსული. ადგილობრივ დვალეებს ისინი ამარცხებდნენ და ასე იკავებდნენ მათ საცხოვრებელ ადგილებს. ასეთი გადმოცემების საშუალებით, შეიძლება დავადგინოთ დვალეთის ადგილობრივი (ქართული)¹⁴ და მოსული

¹² Б. А. Калоев. Осетинские историко-этнографические этюды. М, 1999, გვ. 274.

¹³ ვ. დოლიძე. ხოზიტა-მაირამი – საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა კულტურული ურთიერთობის საბუთი. ჟურნ.: „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“. ტ. XV. №2. 1954, გვ. 119-126; ვ. დოლიძე. თლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი – საქართველოსა და დვალეთის კულტურული ურთიერთობის ახალი საბუთი. ჟურნ.: „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“. ტ. XXI. №6. 1958, გვ. 767-773.

¹⁴ რ. თოფჩიშვილი. ეთნოისტორიული ეტიუდები. წიგნი I. თბ. 2005, გვ. 175.

(ოსური) გვარები. დვალეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ ოსებმა შიდა ქართლის მთიანეთში გადმონაცვლეს.

ნარ-მამისონის ქვაბულში (ანუ ისტორიულ დვალეთში) XVIII საუკუნისათვის განსახლებული ოსური გვარები ძირითადად ალაგირის ხეობიდან რომ იყვნენ გადმოსახლებულნი, ამის დამადასტურებელი ეთნოგრაფიული მონაცემები რუს ეთნოლოგებს აქვთ დადასტურებული: «Другим более массовым и давним по времени движением алагирцев за пределы своего ущелья следует считать, видимо, их поселение в Центральной (ბოლო დროს ოსები ამ ტერმინით დვალეთს მოიხსენიებენ; ის ბ. კალოვემა დაამკვიდრა – რ. თ.) и Южной Осетии. Народная традиция выводит многих жителей верховьев Большой Лиахвы и Ардона из алагирских селений Цамат, Дагом, Луар, Урсдон, Цей и др.»¹⁵. «Формирование населения области Гуалта (ოსები დვალეთს „თუალთას“ უწოდებენ – რ. თ.), как уже отмечалось, происходило в основном за счет переселявшихся алагирцев., в Зругском ущелье (იგივე ზროგოს ხეობა – რ. თ.) поселились предки Козаевых, Хозиевых, Бираговых, в Закинском ущелье (ზახას ხეობა – რ. თ.) – Калоевых, в Гибе – Кучиевых из Мизура»¹⁶. მკვლევართ შენიშნული აქვთ, რომ ოსეთის ალაგირის ხეობა ყველაზე ნაკლებ ნაყოფიერი იყო, რაც აქაური ოსების ინტენსიური მიგრაციის მიზეზი იყო. ვერ გაექცა დვალეთელი ოსების კავკასიურ საფუძველზე წარმოქმნის უტყუარ მასალას ბ. კალოვეი, რომელიც აღნიშნავს, რომ ისინი ჩამოყალიბდნენ ალანების მიერ ადგილობრივი კავკასიური ტომების – დვალების ასიმილაციის გზითო, თუმცა დვალების ეთნიკური ქართველობის აღიარება უჭირს.¹⁷

დვალეთი არა მხოლოდ სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურად, არამედ სამეურნეო-ეკონომიკური თვალსაზრისითაც საქართველოსთან იყო დაკავშირებული. სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ დვალეთის ზახას ხეობის მკვიდრთ მოწვეული მოსავალი მხოლოდ სამი-ოთხი თვის განმავლობაში ჰყოფნიდათ და ოსეთის სამხედრო გზის გახსნამდე და ადმინისტრაციულად თერგის ოლქში შესვლამდე (1858 წელი), სურსათს იძენდნენ საქართველოს ქალაქებში: ცხინვალში, ონში, გორში, ქუთაისში და სხვა; აქ ისინი ძირითადად მეცხოველეობის პროდუქტებს მიწათმოქმედების პროდუქტებსა და ხე-

¹⁵ Н. Г. Волкова. Этнический состав населения Северного Кавказа в 18 – начале 20 века. М. 1974, გვ. 122.

¹⁶ Н. Г. Волкова. Этнический состав населения Северного Кавказа..., გვ. 124.

¹⁷ Б. А. Калоев. Осетинские историко-этнографические этюды. М. 1999, გვ. 5.

ლოსნურ ნაწარმზე ცვლიდნენ. შიდა ქართლიდან გატანილ პროექტებს შორის, ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ღვინოსაც ასახელებენ.¹⁸ XIX საუკუნის ეს ეთნოგრაფიული მონაცემები დვალეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ოსებს ეხება, მაგრამ ეს იყო ძველი სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობის გაგრძელება, რომელიც დვალეებს საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების (რაჭა, იმერეთი, შიდა ქართლი, ხევი) მკვიდრებთან ჰქონდათ.

დვალეთი რომ ეთნიკურად ქართული მხარე იყო, ქართულ საისტორიო წყაროებთან და საბუთებთან ერთად, ამას სხვა მონაცემებიც ამტკიცებს. ეს გარემოება კარგად ჩანს XV საუკუნის დასაწყისის მინაწერით ლუდის (ლუნდის) სახარებაზე. სახარება „თათრობის“ ღროს დაკარგულა. ის ივანე ხორაულს უპოვია. შემდეგ კი სახარება გასაყიდად დვალეთში ფარუხაულის გვარის კაცს დედამისისათვის გაუგზავნია. მინაწერით დასტურდება, რომ დვალეთი ქართული მხარე იყო ქართული საღვთისმეტყველო ენით, სადაც მოთხოვნილება იყო ქართულ სახარებაზე და სადაც სახარებას მყიდველი ჰყავდა. მინაწერი მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისითაც, რომ მასში მოხსენიებული ანთროპონიმი – ფარუხაული ქართული გვარსახელია. გვარსახელი ნაწარმოებია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის გვარებისათვის დამახასიათებელი – ურ (–ულ) სუფიქსით.¹⁹

დვალეების ქართველობის დამადასტურებელია მატერიალური კულტურის ისეთი ძეგლი როგორცაა მიწისზედა აკლდამა. ცნობილია, რომ ოსეთში, ისევე როგორც ჩაჩნეთსა და ინგუშეთში, მიცვალებულს ძირითადად მიწისზედა აკლდამებში კრძალავდნენ. დვალეთში არც ერთი მიწისზედა აკლდამა არაა დადასტურებული. დვალეთში XVI საუკუნიდან მიგრირებულმა ოსებმა მიცვალებულების დამარხვა ადგილობრივი ტრადიციის მიხედვით მიწაში დაიწყეს. დვალეები რომ ოსები ყოფილიყვნენ, რა თქმა უნდა, მათშიც იქნებოდა აკლდამები გავრცელებული. დვალეთში მიწისზედა აკლდამების არარსებობა დვალეების ვაინახობასაც გამორიცხავს. მიგრირებული ოსების მიერ მიცვალებულის დაკრძალვა დვალეთში ნაწილობრივ მხოლოდ მიწისქვეშა აკლდამებში ხდებოდა.²⁰

¹⁸ Б. А. Калоев. Осетинские историко-этнографические этюды. М. 1999, გვ. 270-271, 276.

¹⁹ გარდა ფარუხაულებისა დვალეები იყვნენ აგრეთვე: ხადურები, ჩიფჩიურები, ბიგულები, თვაურები, ჩოჩოურები/ჩოჩიშვილები, ბეღლურები, ხერხეულიძეები, ქესაურები, ბიგანები/ბიგანიშვილები, ხაბარელები, ხეთერცები, ხაჩიძეები (ადრინდელი ხაჩიურები) – რ. თოფჩიშვილი. კვლავ დვალთა ეთნიკური ვინაობისათვის. ჟურნ.: „ანალები“. №2. 1999, გვ. 50-55.

²⁰ რ. თოფჩიშვილი. ცენტრალური კავკასიის ეთნიკური ისტორიისათვის. ჟურნ.: „ანალები“. №2. 2001, გვ. 16-20.

დვალები რომ ეთნიკური ქართველები იყვნენ, ამის დამადასტურებელი სხვა მონაცემებიც გვაქვს, ესაა ონომასტიკური მასალა, როგორც ადგილთა სახელწოდებები (ტოპონიმები), ისე პიროვნული სახელები. შევეჩხოთ პირველ მათგანს. საბედნიეროდ, ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმია სრულყოფილად შესწავლილი.²¹ ა. ცაგაევას მიერ შესწავლილი ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმების პირველი ტომი გამოკვლევას წარმოადგენს, მეორე – აღწერილობას. ამავე დროს, ისინი კლასიფიცირებულია ტერიტორიული პრინციპით; ცალკეა წარმოდგენილი დიგორის, თაგაურის, ქურთაულის, ალაგირის ხეობების ტოპონიმები. ცალკეა დვალეთის ტოპონიმიაც. დვალეთის ტოპონიმების დიდი ნაწილი ა. ცაგაევას აუხსნელ ტოპონიმებად მიიჩნია. ცალკეა გამოყოფილი კავკასიური წარმომავლობის ტოპონიმები. ზაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ კავკასიური ფენის ტოპონიმების ქვეთაგში ძირითადად ქართულძირიანი ტოპონიმებია ჩამოთვლილი. ამას ავტორი ვერ გაურბის, ოღონდ მისთვის მთავარია ქვესათაურში „ქართული“ არ ფიგურირებდეს. ამასთანავე, აუხსნელ ტოპონიმებშიც მნიშვნელოვანი რაოდენობით დაიძებნება ქართული ტოპონიმები. ქვემოთ მხოლოდ იმ ტოპონიმებს შევეჩხებით, რომლებიც გამჭვირვალე ეტიმოლოგიისანი არიან და რომელთა საფუძველს ქართული სიტყვები წარმოადგენს.

1. დვალეთში დადასტურებულია ტოპონიმი **უსწონა**. ადგილის სახელის ძირია „წონა“. მას ანალოგი („წონა“) საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში – რაჭაში მოეპოვება. შიდა ქართლში არის ამავე სახელწოდების მდინარეც. დვალეთში არსებობს აგრეთვე ტოპონიმი „ზენწონა“, რომელიც ორი სიტყვის შეერთების შედეგადაა მიღებული: „ზენ“+„წონა“, ე. ი. ზედა წონა. ანალოგიური წარმოების ადგილის სახელები საქართველოში ერთი და ორი როლი გვაქვს, მაგალითად, „ზენამხარი“, „ზენდუშეთი“, „ზენადრისი“, „ზენდიდი“, „ზენდობე“, „ზენობანი“, „ზენი“ და მრავალი სხვა.

2. **ზენწინა კომ**. პირველი კომპონენტი – „ზენწინა“ ქართულია, მეორე – ოსური, რაც ზენწინას ხეობას ნიშნავს. ეს პატარა ხეობა სოფელ ზახას მიდამოებშია. „ზენწინა“ ორი ქართული სიტყვის შეერთების შედეგადაა მიღებული. ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ „ზენ“ ძველი ქართული ენის ლექსიკური ერთეულია და ის ზედას, ზემოს ნიშნავს, ზენწინა კი – ზედა მხარის წინა მონაკვეთს.

²¹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1. Орджоникидзе. 1971; А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 2. Орджоникидзе. 1975.

3. **გულაშუზი** – საძოვრის სახელწოდება სოფელ ტიბში (ქართული წყაროების თეზე). აუხსნელ ტოპონიმთა შორისაა მოხსენიებული. ადგილის სახელში აშკარად გამოიყოფა გულ- წინსართი. გულ- წინსართიანი ტოპონიმები საქართველოში ბევრია: გულგულა, გულეული, გულსუნდა. „გული“ – «сердце», დასახლებული პუნქტის ან რაიმეს შუა, ცენტრალური ნაწილი (середина). სვანურ მეტყველებაში „გუალ“ არის ბოსელი, გომური.

4. **ზლესი ძუარ** – სოფელ ქალაქას ჩრდილო-აღმოსავლეთით მალალ მთაზე მოთავსებული სალოცავი. ეკლესია ნაწილობრივ დანგრეულია: «На трехдлинных камнях восточной стены святилища (на фасаде) имеются какие-то письма». «Четвертый же камень с письменами лежит на земле».²² ავტორი შეგნებულად არ ასახელებს, რომ ეს წარწერები ქართულ ენაზეა შესრულებული. „ზლესი ძუარ“, რა თქმა უნდა, ქართული „ძლევის ჯვარი“-ა. ამ სახელწოდებით სალოცავები შიდა ქართლში რამდენიმეა.

5. **ბერაუ** – სოფელ თებეს ერთ-ერთი საძოვრის სახელწოდება. ტოპონიმი მომდინარეობს მამაკაცის საკუთარი სახელიდან: ბერა. დვალეთშივე, გურკუმთის ხეობაში, დადასტურებულია ადგილის სახელი – „ბერიოი ყად“.²³ ა. ცაგავა თარგმნის ბერიოების (ბერიეების) ტყელ. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთი საგვარეულო სახელი ოსურ ონომასტიკაში საერთოდ არ დასტურდება.²⁴ ბუნებრივია, ამ ტოპონიმში დვალთა საგვარეულო სახელია აღნიშნული. შუა საუკუნეების საქართველოში პიროვნული სახელი „ბერი“ ყველაზე გავრცელებული სახელი იყო.

6. **გაკური** – მდელის სახელი სოფლებს კამცხოსა და ლისრს შორის. ტოპონიმი ქართული -ურ სუფიქსითაა ნაწარმოები. -ურ სუფიქსიანი ტოპონიმები საქართველოში ბევრი იყო და, ჩვეულებრივ, ადგილის პირველი მფლობელის სახელს დაერთოდა ხოლმე. ის გაკის კუთვნილ ადგილს ნიშნავს.

7. **გომგათი** – სოფელ ზრამაგაში საძოვრის, ხეობისა და მთის სახელწოდება.²⁵ საქართველოში პირველი კომპონენტით გომ- რამდენიმე ტოპონიმი გვაქვს; გომ+ბორი, გომ+არეთი, გომ+ეწარი, გომი+ჯვარი, გომი. უფრო ლოგიკურია, ეს ტოპონიმი აიხსნას, როგორც გომგაძეების/გონგაძეების კუთვნილი ადგილი.

²² А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 2, გვ. 281.

²³ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 2, გვ. 214.

²⁴ З. О. Гаглойти. Очерки по этнографии осетин. I. Общественный быт осетин в XIX в. Тб. 1974, გვ. 135-160.

²⁵ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 2, გვ. 196.

8. **ნუხკოთა** – დვალეთის სოფელ ზდილის (ქართული წყაროების ჟღერს) სახენელის სახელწოდება. ტოპონიმი ორი კომპონენტისაგან შედგება: ნუხ+კოთა. „ნუხ“ მუხის ფონეტიკური ვარიანტია. სახნავი მუხიანი ტყის ახოს ადების შედეგადაა წარმოქმნილი. ანალოგიური ტოპონიმი დვალეთში, ოლონდ „მუხკოთას“ სახელწოდებით სხვაცაა²⁶. „მუხ“ სიტყვის შემცველი ტოპონიმები დვალეთში ბევრია, მაგალითად, ვარცეს ხეობაში წყაროს სახელწოდებაა „მუხიზგომი სუადონ“²⁷. ამ ტოპონიმის ქართულობას ა. ცაგაევაც აღნიშნავს და მას ასე განმარტავს: „მუხიანის წყარო“. ეს წყარო და ამავე სახელწოდების სათიბი და საძოვარი ადგილი ყოფილა „მუხიზ“-ში, რომლის აშკარა ქართულობასაც ავტორი აღნიშნავს: „მუხა“+სუფიქსი „-ის“, ე. ი. „მუხისა“. „მუხიზა/მუხისა“ სოფელ ვარცეს თავზე მდებარე მაღალ ქედზე ყოფილა. ის არის ტყის სახელწოდება²⁸. „მუხ“-ძირიანი ტოპონიმები დვალეთში ბევრია: „მუხიზგონი“, „მუხკული“.

9. **პოტიფაზ** – სოფელ ნარას ერთ-ერთი უბნის სახელწოდება,²⁹ რაც პოტის ველს აღნიშნავს. ა. ცაგაევასათვის პირველი კომპონენტი გაურკვეველია. მას უდავოდ ქართულ ტოპონიმთან „ფოთი“ აქვს ანალოგი. შესაძლებელია მისი თავდაპირველი ფორმა „ფროტი“ ყოფილიყო. სვანურ მეტყველებაში „ფროტი“ ფუტურო ხეს აღნიშნავს. ანალოგიური ტოპონიმი დვალეთის მეზობლად, რაჭაშიც არის დადასტურებული – სოფელ ურავში მთასა და ტყეს ქვია „ფოტიეთი“³⁰.

10. **ფურიათი** – ნასოფლარი სოფელ ზახას დასავლეთით. აშკარად ქართული ტოპონიმია, როგორც ძირით (ფური – „ზროხა დედალი“ – საბა), ისე სუფიქსით (საქართველოში -ათ სუფიქსიანი არაერთი ტოპონიმი გაგვანია).

11. **პურსუნა**. სოფლებს ლისრსა და ქალაქას შორის საძოვრისა და მდელის სახელწოდება.³¹ ქართული ტოპონიმია. ის ორი სიტყვისაგან შედგება: „პური“+უფხა“. აღნიშნავს „პურის მარცვალს“, უფხო პურს. ოსურ ენაში ტოპონიმი ფონეტიკურად შეიცვალა და ნაცვლად „პურსუფხისა“ მივიღეთ „პურსუნა“.

12. **პუს-ი** – მდელისი და სახენელის სახელწოდება სოფელ სატათის

²⁶ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 249.

²⁷ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 211.

²⁸ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 217.

²⁹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 284.

³⁰ პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა. რაჭის გეოგრაფიული სახელწოდებანი. III. თბ. 2010, გვ. 300.

³¹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 250.

მახლობლად. წარმოდგენილია, როგორც აუხსნელი ტოპონიმი. ქართული ენის სვანურ მეტყველებაში „პუშ“ ერთგვარი ბალახის სახელია.

13. **რეგახი** – სოფელი სოფელ ნარადან აღმოსავლეთით. ქართული ტოპონიმი. საქართველოში ერთი და ორი არაა ტოპონიმი, რომლებიც –ხი სუფიქსით ბოლოვდება. ფუძეს წარმოადგენს საერთოქართველური „რე-გუ/რეგვ“, რაც დამტკრევას, დანგრევას, დაცემას აღნიშნავს.³²

14. **საგოლი** – სოფელი. ძველ ქართულში „გოლი“ თაფლის ფიჭაა, თაფლის კვერია. სვანურ მეტყველებაში თაფლის (ფიჭის) აღმნიშვნელი სიტყვაა,³³ სა- თავსართია.

15. **საიბატი** – ზროგოს ხეობაში ტყის მონაკვეთისა და სათიბი მინდვრის სახელწოდება. თავდაპირველი ფორმა იყო „საბატე“. ფონეტიკური ცვლილების შედეგად მიღებულ იქნა „საიბატი“.

16. **სამხთოსი/სანხთოსი დუაზ** – ტოპონიმები სოფლებში: თლიში, ქალაქასა და ლისრში.³⁴ ა. ცაგაევას ჩაწერილი მასალით, სოფელ თლიში **სამხთოს ძუარში** ათინგენის დღეობას – ათინგენობას – აღნიშნავდნენ. „სამხთოს ძუარი“ რომ ქართული სალოცავი და ტოპონიმი, ამაზე მსჯელობა არცაა საჭირო. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ „სამღვთო ჯვრის“ სალოცავზე ათენგენობის დღესასწაულს აღნიშნავდნენ. ნიშანდობლივია, რომ „ათენგენობა“ კავკასიის ქრისტიანულ სამყაროში მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, დვალეთის მოსაზღვრე საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში გავრცელებული დღესასწაული იყო. ასეთ მხარეთა შორის იყო დვალეთიც. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ დვალეთში „სანიბას“ სალოცავიც არსებობდა.³⁵ როგორც ირკვევა, ის მდინარე მამისონდონის (ქართული წყაროების – ჟღელეს ხევის) მარჯვენა ნაპირზე ტყეში მდებარეობს და თუაეების (იგივე თვაურების/თავაურების) გვარის სალოცავი იყო. ამკარაა, რომ „სამხთოს ჯვარი“, ათენგენობა, სანიბა ადგილობრივი ქრისტიანი ქართველების ეთნოგრაფიული ჯგუფის – დვალეების სალოცავი იყო და, როგორც ყოველთვის ხდებოდა, მოსული ოსური ეთნოსის წარმომადგენლები მას ეყმნენ. სალოცავებთან დაკავშირებით კიდევ ერთი მასალა უნდა მოვიხმოთ; დვალეთის ზრამაგას ხეობის სოფელ ბირგთიყაუსთან მდებარეობს ოსთა სა-

³² მ. ჩუხუა. ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი. თბ. 2000-2003, გვ. 188.

³³ მ. ჩუხუა. ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 95.

³⁴ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 118; А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 284.

³⁵ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 284.

ლოცავის – რეკომის ნიში.³⁶ სალოცავის ეს ნიში ოსურ მოსახლეობას ალაგირის ხეობიდან გადმოუტანია, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ნიშის გადმომტანები (ეთნიკური ოსები) ალაგირის ხეობიდან იყვნენ გადმოსახლებულნი. დვალეთში რამდენიმე სოფელში ყოფილა **თარანჯელოსის** (მთავარანგელოზის), **მიქალგაბარის** (მიქელგაბრიელის) სალოცავები. **მიქალგაბარის** სალოცავი ალაგირის ხეობის სოფელ ხოდშიც არსებობდა. ამავე სოფელის მიდამოებში მდებარეობდა ერქვა **ხატიონი**. ა. ცაგაევა ამ ტოპონიმს საკუთარ სახელს – ხატი უკავშირებს, რომელიც ქართული ხატიდან (ღვთაება) მომდინარეობს. მიგვაჩნია, რომ აქ საკუთარი სახელი „ხატი“ არაფერ შუაშია. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში „ხატიონი“ აღნიშნავდა ამა თუ იმ სალოცავის მლოცველს, ხატის ყმათ, მლოცველს, რომელიც რელიგიურ დღესასწაულზე სალოცავად იყო მისული. ტოპონიმი „ხატიონი“ კი იმ ადგილს შეერქვა, სადაც ხატიონი (ხატის ყმები, მლოცველები) ჩერდებოდნენ. ალაგირის ხეობის ქართულ ტოპონიმთაგან მხოლოდ რამდენიმეს ჩამოვთვლით: **დარვაზი**, **ჭანჭახი**, **კაცხა**, **ტიროფონი**, **ხოფი**, **ცხელწახი**, **წესათა...** საერთოდ, დვალეთის მოსაზღვრე ალაგირის ხეობაში ქართული ტოპონიმი ერთი და ორი არაა, რაც უდავოდ იმაზე მიუთითებს, რომ აქაც თავის დროზე დვალეები ცხოვრობდნენ.

17. **საშური** – მდებარეობს სახელწოდება სოფელ თებესთან ქართული ტოპონიმი, რომელშიც გამოიყოფა სა- თავსართი: სა-შური. შდრ.: ტოპონიმი „შური“ ლეჩხუმში. გაბჭვირვალე ქართული ტოპონიმი, აგრეთვე, „სანათი“.

18. **დანბადელი** – დვალეთის სოფელ კამცხოს სალოცავის სახელი.

19. **კოჯი კომ** – ჰიდრონიმი უღელეს დასავლეთით. პირველი კომპონენტი ქართულია, მეორე – ოსური. „კოჯ“, „კოშ“ ძირზე საქართველოში არაერთი ტოპონიმი გვაქვს; ამ მხრივ „კოჯორის“ დასახელებაც საკმარისია.

20. **დუალდერ-ი** – სათიბი სოფელ ლისრში. მიღებულია ორი სიტყვის შეერთების შედეგად: „დუალ“+„დერ“. „დუალი“ იგივე დვალაია. რაც შეეხება „დერ“-ს ქართული ენის სვანურ შტოზე „სვლას“ ნიშნავს. „დუალდერ“ დვალთა გასასვლელია.

21. **ტიბსლი/ტიბსილი** – დვალეთის ზრამაგას ხეობის სოფელი. ა. ცაგაევას სამართლიანი აღნიშვნით, სოფლის სახელწოდებას საფუძვლად აქვს ქართული სიტყვა „ტფილი“.³⁷

22. **ტიმწინა** – სოფელ თებეს ერთ-ერთი უბნის სახელი. ტოპონიმი

³⁶ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, гл. 284.

³⁷ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, гл. 286.

ორი კომპონენტისაგან შედგება: „ტიმ“ („ტიბ“)+„წინა“. ის აღნიშნავს წინა ტიბს, ტიბის წინა უბანს. „ტიმწინა“ ცალკე სოფლის სახელიც ყოფილა.³⁸ ჰქვია ხეობასაც.

23. **თლი** – სოფელი მამისონის (ჟღელეს) ხეობის ერთ-ერთ შენაკადზე. ა. ცაგაევამ თავდაპირველად ეს ტოპონიმი აუხსნელ ტოპონიმთა რიცხვში შეიტანა, მაგრამ ბოლოს მაინც მიიჩნია, რომ ქართული სიტყვისაგან „თლისაგან“ (გათლილისაგან) მომდინარეობს. ანალოგიური ტოპონიმი შიდა ქართლის მთაშიც არსებობდა.

24. **ტეხსა** – სოფელ ზახაში მდელოსი და საძოვრის სახელწოდება. ტეხ- ძირზე საქართველოში არერთი ტოპონიმი გვაქვს. მდინარე ტეხურის დასახელებაც საკმარისია. „ტეხა“ იგივე მტვრევაა. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „ტეხვრა“ – დიდი ყინვის აღმნიშვნელია.

25. **ლისრი** – სოფელი მამისონის ხეობაში. XVIII საუკუნის ბოლოს შედგენილ იოანე ბაგრატიონის ქართლ-კახეთის აღწერაში ეს ტოპონიმი „ლესრეს“ ფორმითაა შეტანილი. ლე- თავსართით დასავლეთ საქართველოში მრავალი ტოპონიმი არსებობს.

26. **ნაღორა** – საძოვრის სახელი სოფელ თებეში. ა. ცაგაევა ტოპონიმს ქართული ენას უკავშირებს, კერძოდ, სიტყვას „გორი“. მიგვაჩნია, რომ აღნიშნული ტოპონიმი „ღვართან“ უნდა იყოს დაკავშირებული. შდრ.: „ნაღვარ-ევ-ი“.

27. **ფრეული** – სოფელ ლისრეს მიდამოებში მდელოს სახელწოდება. ა. ცაგაევას ვარაუდით, ტოპონიმის საფუძვლად უნდა ედოს ქართული სიტყვა „თრეული“. საქართველოში ადგილების (განსაკუთრებით, მინდვრების, სახვნელების) სახელწოდებანი ძალიან ხშირად -ურ (-ულ) სუფიქსით იწარმოებოდა და ასეთ ტოპონიმების ფუძეს უმეტეს შემთხვევაში მამაკაცის სახელი წარმოადგენს, იმ მამაკაცისა, ვინც პირველად დაეუფლა, მოხნა ესა თუ ის ადგილი, ვის საკუთრებასაც წარმოადგენდა. ასე რომ, ფუძეში უფრო მამაკაცის სახელი გვაქვს.

28. **ხალაწა** – ხეობისა და მთის სახელი ჟღელეს ხეობაში. ანალოგიური ჟღერადობის ოიკონიმი – „ხალაწანი“ საქართველოში გვაქვს კახეთშიც, პანკისის ხეობაშიც.

29. **ხელაი კანირ** – სათიბისა და საძოვრისაკენ მისასვლელი გზის სა-

³⁸ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 201.

ხელწოდება.³⁹ ა. ცაგავა ამ ტოპონიმს ხსნის, როგორც ხელას (პიროვნების) დაკბილულს. სამართლიანად შენიშნავს, რომ „ხელა“ მამაკაცის ქართული სახელია. ბუნებრივია, ოსებში პიროვნული სახელი „ხელა“ არასდროს გავრცელებული არ იყო; ის მხოლოდ ქართული სახელი იყო და ამ სახელის საფუძველზე წარმოქმნილი ტოპონიმი იმაზე მიუთითებს, რომ აღნიშნულ სოფელში ოდესღაც ქართველები ცხოვრობდნენ.

30. **სკორი** – დვალეთის სოფელ სატათის სახენელის სახელწოდება. მიკროტოპონიმი უდავოდ ქართულია. როგორც ჩანს, მიწის ამ ნაკვეთს სკორეთი (საქონლის განავლით) აპატივებდნენ. თუმცა ქართულ ენაზე ტოპონიმს სხვაგვარი ახსნაც მოეპოვება. ამ სიტყვით შედგენილი არაერთი ტოპონიმი გვაქვს დვალეთის მეზობელ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში – რაჭაში. „სკორი“ ჰქვია მყინვარს ბუბისტავზე. რაჭაშივე, სოფელ ბორცოში, დადასტურებულია „ფართო სკორე“, „ღრჯამის სკორე“. რაჭულ დიალექტში „სკორე არის მუდმივი თოვლი, რომელიც არ დნება“.⁴⁰ დვალური ტოპონიმი „სკორ“-ი უფრო რაჭული დიალექტური ლექსიკით უნდა აიხსნას.

31. **ურემისენტა** – საძოვრის სახელწოდება გურკუმთას ხეობაში. ა. ცაგავას ვარაუდით, ტოპონიმს საფუძვლად უდევს ქართული სიტყვა „ურემი“.

32. **ურსერსერი კულ** – საძოვარი სოფელ თებესთან. „კულ“ ოსურად ფერდობია, ხოლო პირველი კომპონენტი „ურსერსერი“ აუხსენელადაა მიჩნეული. ამკარად გამოიყოფა ქართული სიტყვა „სერი“, რომელიც გაორმაგებული ფორმითაა მოცემული.

33. **ყორყორა** – ნასოფლარი. ტოპონიმი ქართულია. „ყორე“ უტალახოდ ამეჩებული კედელია. „ყორ“- ძირზე საქართველოში ადგილის სახელები ბევრგან გვაქვს, მაგალითად, ი. ბატონიშვილი ერწოს სოფლებს შორის მოიხსენიებს „ყორათი/ყორათი“. ბევრია ასეთი ტოპონიმი რაჭაში: „ყორიანები“, „ყორის თავი“, „ყორყორა ველი“, „ყორიანი“...

34. **ყრუ** – სახენელი სოფელ ლისრთან. ამ ტოპონიმის ქართულობის შესახებ ა. ცაგავაც მიუთითებს: «название уго, очевидно, восходит к груз. хъру «глухой»».⁴¹ იგივე ახსნა შეიძლება მოეძებნოს ასევე სახენელის სახელს სოფელ კამცხოში: „ყრუტ“.

35. **ყურთა** – სოფელ ვარცეს ერთ-ერთი უბანი. ვარცეს მეორე უბანიც ქართულ სახელწოდებას ატარებს: „მაღალა“ («Высокий»). როგორც ყურ-

³⁹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 287.

⁴⁰ პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა. რაჭის გეოგრაფიული სახელწოდებანი.

⁴¹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 273.

თაში, ისე მაღალაში ცხოვრობდნენ ქართული წარმომავლობის გოგინაშვილები, რომლებიც რუსეთის ხელისუფლების დროს გოგინაელებად იქცნენ. გვარსახელს საფუძვლად უდევს ქართული პიროვნული სახელი „გოგინა“ (გოგის კნინობითი ფორმა). ტოპონიმს „მაღლა დვალეთს“ XVIII საუკუნის ბოლოს იოანე ბაგრატიონიც⁴² ასახელებს.

36. **ღორღანი** – ზრამაგის ერთ-ერთი ხრამის სახელწოდება. მიკროტოპონიმს საფუძვლად უდევს ქართული სიტყვა „ღორღი“. „ღორღი“ ხომ წვრილი და ნამტვრევი ქვაა. მისი თავდაპირველი ფორმა უნდა ყოფილიყო „ღორღიანი“. „ღორღ“ ძირია და -ან სუფიქსი. ტოპონიმი „ღორღიანი“ საქართველოში ბევრგან გვხვდება, მაგალითად, ხეში.⁴³

37. **დაზღალ კომ** – ზახადან სამხრეთ-აღმოსავლეთით მიტოვებული, დაუსახლებელი ხეობა. „დაზღალ“ ორი კომპონენტისაგან შედგება. მეორე ნაწილი აშკარად ქართულია: სალიტერატურო ქართულ სიტყვას „დელე“ («речка») დასავლეთ საქართველოში შეესატყვისება დიალექტური ფორმა „ღალ“.

38. **ძუარ** – დვალეთსა და, საერთოდ, ჩრდილოეთ ოსეთში ამ სახელწოდებით ბევრი ტოპონიმი გვხვდება, მაგალითად, ჟღელედან ზროგის მყინვარამდე ხეობას ჰქვია „ძუარ კომ“. ამ ხეობის სათავეში შემორჩენილია უძველესი სალოცავის ნანგრევები, რომლის სახელწოდებაც ოსურმა მოსახლეობამ არ იცის და არც ლოცულობს მას. ეს ფაქტიც იმაზე მიუთითებს, რომ აქ ოსები მიგრირებულნი არიან, ხოლო ადრინდელი მოსახლეობა – ეთნიკური ქართველები ან თარეშების მსხვერპლნი შეიქმნენ ან აქედან საქართველოს სხვა მხარეებში გადასახლდნენ. ოსები დვალეთში რომ მიგრირებულები არიან, ეს კარგად ჩანს ძირითადი ოსური სალოცავის ნიშის არსებობითაც: „რეკომი ადაგი (რეკომის ხრამი, ხრანტე), სადაც არის რეკომის ნიში: «Небольшой овраг с «филиалом» святилища Реком в окрестностях с. Зарамаг»».⁴⁴

39. **ზიკარი** – ერთ-ერთი გადასასვლელი დვალეთიდან შიდა ქართლში. ეს ქართული წყაროების „ზეკარია“, ე. ი. „ზემო კარი“.

40. **სტირლია** – პატარა მდინარე, რაც დიდ ლიას, ანუ დიდ საფლობს ნიშნავს. ა. ცაგავაც აღნიშნავს, რომ საძოვარი აქ დაჭაობებულია. მისივე მითითებით: «Слово лйа (В Стыр лйа) объясняется из груз. лйа «топи», «забо-

⁴² ი. ბაგრატიონი. ქართლ-კახეთის აღწერა. თბ., 1986, გვ. 77.

⁴³ მ. სანაყოთი. ჩრდილოეთ ოსეთის ზოგიერთი ტოპონიმის შესახებ. ონომასტიკა. I. თბ. 1987, გვ. 155.

⁴⁴ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 2, გვ. 200.

лоченные участки».⁴⁵ ლია გურკუძის ხეობაში სოფელსაც ერქვა.

41. **ვლებერტა** – «Пашни в ущелье Гуркумта. В Глехерта имеем груз. глехи «крестьянин» с осет. -т-+а.

42. **დედაბერი** – ძველოს სახელწოდება მამისონის ხეობაში. «Дедабери», груз. «старуха».⁴⁶

43. **მუხიზი** – ვარცეს ხეობაში ადგილის სახელი. აქვე პატარა წყაროს „მუხიზი სუადონ“-ს უწოდებენ. ა. ცაგავა სამართლიანად ტოპონიმს ქართულ მუხიანს, მუხას უკავშირებს.

44. **წალა** – ჟღელეს სამხრეთით საძოვრის სახელია. «из груз. Чъала – букв. «Прибрежные заросли».⁴⁷

45. **ურთღელი**⁴⁸. ტოპონიმი ქართული ენით იხსნება. ურთხელი («Негной») ოსურში „ურთღელად“ გადავიდა. თუმცა ამ ტოპონიმს შესაძლებელია მეორე ახსნაც მოუძებნოთ, თუ მის მეორე კომპონენტად -ღელ-ს მივიჩნევთ. მითუმეტეს, რომ არა მხოლოდ ტყის მასივი, არამედ ამ სახელწოდებას ხეობაც ატარებს: „ურთღელი კომ“.

46. **აბანა** – სოფელ ნარას ერთ-ერთი უბნის სახელწოდება. „აბანა“ ქართული აბანოდან მომდინარეობს. ასეთი სახელწოდებით სოფლები საქართველოში რამდენიმე იყო.

47. **გოდორთი ყად** – ვარცეს ხეობაში ძველოს სახელწოდება, სადაც წარსულში ტყის მსუბუქი ჯიშები – არყის ხე და თხილი გვარობდა, რომლის ღერწმებისაგან გოდრებს წნავდნენ. ტოპონიმში მხოლოდ პირველი ნაწილია ქართული. „გოდორთი ყად“ ნიშნავს «Корзин лес», «Лес для корзин».⁴⁹

48. **ძირი ტუარი**⁵⁰ – მთავარი სალოცავი. აღმოსავლეთ საქართველოში ასეთი „ძირი სალოცავები“ ბევრი გვქონდა. ყველა გვარს აქ თავისი ძირი სალოცავი ჰქონდა.

50. **გორი** – სოფლის სახელი ზრამაგასა და ნარას შორის. ამ ტოპონიმის ქართულობას ა. ცაგავაც ადასტურებს.

51. **ღითხეუ** – ძველო სოფელ ქალაქასთან. ა. ცაგავა ამ ტოპონიმს

⁴⁵ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 2, გვ. 200.

⁴⁶ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 2, გვ. 232.

⁴⁷ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 1, გვ. 127.

⁴⁸ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии, Часть 1, გვ. 127.

⁴⁹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 127.

⁵⁰ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 128.

სრულიად სამართლიანად „დიდხევს“ უკავშირებს. დვალეთში სოფელ თიბესთან არის ანალოგიური ტოპონიმი – „დითხეუ რაბინ“⁵¹.

52. **უაჭე** – სოფელი. ტოპონიმი ქართული „ვაკის“ ფონეტიკურ ვარიანტს წარმოადგენს. რეალურად ნასოფლარი ვაკე ადგილზე მდებარეობს⁵².

53. **კართი, კართი კომ, კართითა** – პირველი ორი მდელის სახელება სოფელ ცმისსა და სახსათის ხეობაში, მესამე – «Разваллины Строений в ущелье к западу от с. Зарамаг».⁵³ ა. ცაგაევა აღნიშნულ ტოპონიმებს ქართულ ენას უკავშირებს: «Къарта «Ворота», букв. «двери», «Вход». Этот же грузинский корен къар/кара находим в топонимах Сунти къара «Вороньи ворота», Къари хард «Подъем у ворот», Цахаткъар «цахат (?) ворота», Зикъара.⁵⁴

54. **ქალაქა** – სოფელი ქველეს ხეობაში. «Калак», букв. «город». Селение в Мамисонском ущелье. Название его в грузинском означает «город»⁵⁵. დვალეთის სოფელ ქალაქას XVIII საუკუნის ბოლოს მიუთითებს ქართლ-კახეთის აღწერაში იოანე ბაგრატიონიც. ტოპონიმი წარმოდგენილია არა ფორმით „ქალაქი“, არამედ – „ქალაქა“. ქართული ენის ნიუანსებიდან გამომდინარე, მაკნინებელი „ა“ მიუთითებს იმაზე, რომ ქალაქა ნამდვილი ქალაქი არ იყო, რომ აღნიშნულ მხარეში ის ერთგვარი ქალაქის, სავაჭრო ფუნქციის მქონე იყო, განსაკუთრებით ორი მხარის, დვალეთისა და რაჭის, სავაჭრო-ეკონომიკური ფუნქციების თვალსაზრისით.

55. **ხუცური ფარსტი ხუიმ** – სახენელი ზემო ზარამაგის სიახლოვეს. ტოპონიმში ქართული მხოლოდ მისი პირველი ნაწილია – „ხუცური/ხუცურა“ საქართველოს მთაში მამაკაცის გავრცელებული სახელი იყო (მდრ.: გვარსახელი ხუცურაული ფშავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში).

56. **ჭეურითა** – საძოვრის სახელი სოფელ თებეში. «Чьеурита «Молотильные камни». Название молотильного камня заимствовано из груз. где къеврию«Молотильная доска».⁵⁶ ცნობილია, რომ ქართული „ქ“ და „ქ“ ოსურში „ჭ“-დ გადადის.

⁵¹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 129; А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 233.

⁵² А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 129; А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 287.

⁵³ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 281.

⁵⁴ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 128.

⁵⁵ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 281.

⁵⁶ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 278.

57. **ტობორზა** – სოფელი დვალეთში ქვემო ზრამაგას მოპირდაპირე მხარეს (ამ სოფელში ბიგულოვები მკვიდრობდნენ. მას თუ რუსულ სუფიქსს ჩამოვაცლით დაგვრჩება -ურ (-ულ) სუფიქსიანი ქართული გარსახელი ბიგული). ტობონიმის გულუბრყვილო ახსნა აქვს მოცემული ვ. აბაევს. სახელწოდება „ტობორზა“ უნგრულად თურმე ცეკვას («ПЛЯСКА») ნიშნავს. ზემოხსენებული მეცნიერის აზრით, ის ნასესხებია ალანების მიერ უნგრელებისაგან და შემოტანილია ცენტრალური ოსეთის (ასე უწოდებენ ახლა ოსები დვალეთის მხარეს) მთიანეთში. საინტერესოა, ცეკვის აღმნიშვნელი უნგრული სიტყვა ჯერ რატომ ოსურ ენაში არ შევიდა? ასეთი ტიპის ტობონიმები („ცეკვა“, „სიმღერა“, „ბუქნა“, „სირბილი“...) საერთოდ არ არსებობს. სად უნდა ესესხათ ოსებს უნგრელებისაგან აღნიშნული სიტყვა? სად უნდა მომხდარიყო უნგრულ-ალანური ენობრივი კონტაქტები? ისტორიაში მხოლოდ ერთი რამაა ცნობილი, რომ მონღოლთა შემოსევების დროს ჩრდილოეთ კავკასიის ველებში მცხოვრები ალანების ერთი, გადარჩენილი ნაწილი, 1238 წელს ყივჩაყებთან (იგივე პოლოვცები, იგივე კუმანები) ერთად, დასავლეთის მიმართულებით დაიძრა და იქ მადიარებს შეერია, ასიმილირებული იქნა უნგრელთაგან. სხვა შემთხვევაში ამ ორ, სრულიად სხვადასხვა ხალხს კონტაქტები არ ჰქონია. რაც შეეხება ტობონიმ „ტობორზას“, ის ქართული ტობონიმია. ამ ძირზე (ტობ-) ტობონიმები საქართველოში არაერთი გვხვდება. „ტობ“ ტბას ნიშნავს ქართული ენის მეგრულ მეტყველებაში. მეგრულ-ჭანურში მას „ღრმას“ მნიშვნელობაც აქვს⁵⁷. სოფელი „ტობა“ იყო სამცხეში. სვანეთში არსებობს სოფელი „ტობარი“, იმერეთში – „ტობანიერი“...

58. **ღორი ყადთა** – „ღორეს ტყე“ სოფელ თებეს მიდამოებში. ღორე საქართველოში გავრცელებული კანონიზებული ქრისტიანული სახელის ღოროთეს კნინობითი ვარიანტია (მღრ.: გვარსახელი „ღორე-ული“).

59. **ცუდი** – მდელის სახელი ლისრსა და კამცხოს მიდამოებში. «Название топонима груз., где цуди «плохо». Топоним Цуди встречается и в форме мн. ч. им. п. Цудита».⁵⁸

60. **ბერძენთი ფაზ** – კასრის ხეობაში გზის მონაკვეთი ბურონსა და ზრამაგას შორის. «Слово бердзенты объясняется из груз., где бердзени «грек»».⁵⁹

⁵⁷ ბ. ჯორბენაძე. ონომასტიკური გულანი. თბ. 1993, გვ. 107-124.

⁵⁸ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 275.

⁵⁹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 279.

61. **წესი** – საძოვრისა და მდელის სახელწოდების სოფლებში ციში და ნარაში.⁶⁰ „წესი“ რაჭის ერთ-ერთი სოფლის სახელია.

დვალეთში იყო პატარა ხეობა, რომელსაც **მაცხვარეთი** ერქვა, რომელიც დაფიქსირებულია 1772 წლის ერეკლე მეორის მოურავობის წყალობის წიგნში იორამ ფავლენიშვილისადმი. ერეკლე მეორე თავად ფავლენიშვილს უბოძებს შიდა ქართლის მთის ოსური სოფლების (ჯრია, ჯავა, სხლები, ტონტობეთი, ჯავისთავი, ქეშელთა...) და დვალეთის რამდენიმე სოფლის მოურავობას: „**ზროგოს ხუთი სოფლისა, მაცხვარეთის სამი სოფლისა**“⁶¹. ამავე წყალობის წიგნში თავადს **სოფელ მაირამის** მოურავობაც ებოძა. ესეც დვალეთის სოფელი უნდა იყოს, რომელსაც შემდეგ სახელი შეეცვალა და აქ მცხოვრები ოსური გვარის მიხედვით **ხოზიტყაუ** ეწოდა. ზროგოს ხეობის ამ ნასოფლარში დღესაც დგას **ხოზიტა-მაირამის XI** საუკუნის დასაწყისის ქართული ეკლესია.

ვახუშტის ატლასში დვალეთის ყველა ხეობაა დატანილი. ოსური სოფლები 8-ითაა აღნიშნული. სოფლებს სახელები არ აწერია – მხოლოდ ზემო ზრამაგა, ქვემო ზრამაგა და ზახას ხეობის მარცხენა შენაკადზე აღნიშნულია სოფელი **გენაური/გეიაური**.⁶² საკამათო არაა, რომ ეს –ურ სუფიქსიანი ტოპონიმი ქართულია.

დვალეთის ზოგიერთი ტოპონიმი დაფიქსირებულია XIV-XV საუკუნეების მიჯნის „ძეგლი ერისთავთაში“. შეიძლება დავასახელოთ: ბობაღეთაი/ბიბაღ-მთა, სოსხო/ზოხო (სოსხო ერქვა სოფელსა და მთას), თლე, წერლუი...⁶³ სოსხო და თლე/თლისხევი ბოლო დრომდე შემორჩა, ოღონდ ფონეტიკურად შეცვლილი სახით: „სოსხ“ დვალეთის ზახას ხეობაში ერთ-ერთ მდელს ჰქვია.⁶⁴ „ძეგლი ერისთავთაში“ მალრან-დვალეთის სოფლების სახელებიც გვხვდება; ესენია: ერემა, წუხლეთი, წუხენი, ხოჯა... ძეგლში საუბარია ქვემო დვალეთის შესახებაც.⁶⁵ მიაჩნიათ, რომ ქვემო დვალეთი იგივე მალრან-დვალეთია (დიდი ლიახვის უკუდურესი სათავე – ცხრა სოფელი), მაგრამ ქვემო დვალეთის შემდეგ, იქვე მალრან-დვალთა მოხსენიება ამას გამო-

⁶⁰ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 276, 277.

⁶¹ სცსა. ფ. 1450. წიგნი 45. საქმე №188.

⁶² ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს ატლასი (XVIII ს.). თბ. 1997, გვ. 31, 45.

⁶³ შ. მესხია. ძეგლი ერისთავთა. ჟურნ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“. (მსკი). ნაკვ. 30. თბილისი. 1954, გვ. 344, 353, 357.

⁶⁴ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 257.

⁶⁵ შ. მესხია. ძეგლი ერისთავთა, გვ. 357.

რიცხავს. „ძველი ერისთავთაში“ ვკითხულობთ (პირველი ციტატა): „ესმა ქვემო დვალთა კოშკელ-იოსებურთა, თლეველ-მუღისველეელთა, ზღუბერელ-როკაელთა“. (მეორე ციტატა): „მობრუნდა და შედგა მთასა სოსხოისასა. და ესმა მალრან-დვალთა და მოვიდეს ბრუტას შვილნი და კელეურ-კაბუშურნი“...⁶⁶ პირველ ციტატაში „ქვემო დვალთას“ შემდეგ სასვენ ნიშანს (მძიმეს) თუ დავსვამთ, ყველაფერი თავის ადგილზე დადგება. ბუნებრივია, თუ არსებობდა ქვემო დვალეთი, არსებობდა ზემო დვალეთიც. ქვემო დვალეთი და ზემო დვალეთი დვალეთის შემადგენელი ნაწილები იყო. შესაძლებელია, ზემო დვალეთის აღმნიშვნელი ტერმინი „მაღალი დვალეთი“ იყო („მაღლა დვალეთს“ ვხვდებით იოანე ბაგრატიონთან).

ვფიქრობთ, ტოპონიმების ჩამოთვლა, რომლებიც ქართული ენისა და მისი დიალექტებით იხსნება, საკმარისია. მაგრამ ერთი ტოპონიმიც უნდა დავასახელოთ: „აზილან“, რომელიც ოსურად ნიშნავს: «Места поворота». ესაა დანგრეული კოშკი და ეკლესია ზრამაგაში. ამ ნაეკლესიარის შესახებ ა. ცაგავას ასეთი გადმოცემა ჩაუწერია: «Местные старожилы утверждают, что в эту церковь приходили молиться грузины».⁶⁷ რატომ მიდიოდნენ ქართველები დვალეთში სალოცავად? იმიტომ, რომ სალოცავი მათი წინაპრების იყო. ქართველებს, განსაკუთრებით მთიელებს, წესად ჰქონდათ წინაპრების ადგილსაცხოვრისში სალოცავად სიარული. ბუნებრივია, ამ წესს მისდევდა დვალეთიდან საქართველოს სხვადასხვა მხარეში (განსაკუთრებით შიდა ქართლსა და რაჭაში) გადასახლებული მოსახლეობა. ერთი ასეთი ფაქტი დვალეთში ხაჩიძეების სალოცავად სიარულისა 1947 წელს აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილს დაუდასტურებია: „პაპაჩემისაგან გამიგონია, რომ ძირი ხატის მოსალოცავად ის ნარას (ე. ი. დვალეთს – ნ. ბ.) დადიოდა; ჩვენი წინაპარი ძველადვე მოსულა ქართლში, წაქვსა და ბიჯნისს სახლებულან სურამის თავზე“.⁶⁸ ზემოთ დვალეთში აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა მხარეების მთიელთა ანალოგიური დღესასწაული – ათენგენობა ვახსენეთ. დვალეთში იყო, აგრეთვე, სხვა ქრისტიანული დღესასწაულები, რომლებსაც ქართულ ქრისტიანულ სამყაროსთან უშუალო კავშირი აქვთ, კონკრეტულად, ჯანათის ხეობის მოსახვევში „წიფი უასტერჯის“ სალოცავზე დღესასწაულობდნენ

⁶⁶ შ. მესხია. ძველი ერისთავთა, გვ. 357.

⁶⁷ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 278.

⁶⁸ ნ. ბერძენიშვილი. ბორჯომის ხეობა. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. I. თბ. 1964, გვ. 235.

„ჯიორგუბას“.⁶⁹ წმინდა გიორგის სალოცავი, ოსეთის სხვა საზოგადოებებისაგან განსხვავებით, დვალეთის თითქმის ყველა სოფელში ყოფილა და აქ ამ სალოცავთან დაკავშირებული დაახლოებით ათი ტოპონიმი დაფიქსირებული.⁷⁰ „ჯიორგობა“ ხომ საქართველოში ყველაზე გავრცელებული ქრისტიანული დღესასწაული იყო. ამ თვალსაზრისითაც დვალეთი უდავოდ ქართული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე იყო.

მოყვანილი მონაცემები აშკარად მიუთითებს იმაზე, რომ **დვალეთში ქართული ტოპონიმების შემქმნელი ეთნიკური ქართველები იყვნენ. ა. ცაგავა მხოლოდ 120 გეოგრაფიულ სახელწოდებას (ძირითადად მიკროტოპონიმს) უკავშირებს ქართულ ენას. სინამდვილეში ის ბევრად მეტია, რადგან მის მიერ აუხსნელ ტოპონიმებს შორისაც უმეტესობა ქართულია.** ეს ოსთა სამხრეთელ მეზობლებთან კონტაქტების შედეგად წარმოქმნილ მოვლენად მიიჩნევა.⁷¹ მეზობლობა ამ რაოდენობის მიკროტოპონიმებს ვერ შექმნიდა; მიკროტოპონიმებს მხოლოდ მკვიდრი მოსახლეობა ქმნის. სხვა გზა არაოსური ტოპონიმების წარმოქმნისა ოსურ ეთნიკურ გარემოში არ არსებობს. რა გზით შეიძლებოდა მოსულ ოსებს ქართული მიკროტოპონიმები შეეთვისებინათ? მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოსულ ოსურ ეთნიკურ ერთობას ადგილზე გარკვეული რაოდენობის ქართული მოსახლეობა დახვდებოდა. მართალია, ჩრდილოეთიდან ოსთა მეკობრეობისა და თარეშების შედეგად, ქართველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის – დვალთა დიდი ნაწილი აიყარა და საქართველოს სხვადასხვა მხარეში გაიფანტა, მაგრამ მათი ნაწილი ადგილზე დარჩა და ღრთა განმავლობაში ასიმილირდა. გაოსება კი განაპირობა იმ გარემოებამ, რომ ქართველები (დვალეები) ოსურ ენობრივ-ეთნიკურ გარემოში უმცირესნი აღმოჩნდნენ. სხვა გზა ქართული მიკროტოპონიმის გადარჩენისა არ არსებობდა. ტოპონიმებს მეცნიერებაში ხომ „მიწის ენას“ უწოდებენ. **დვალეთის ადგილთა სახელწოდებები კი უდავოდ მეტყველებენ იმაზე, რომ დვალეები ქართველები იყვნენ.**

დვალთა ქართველობის დამადასტურებელი კიდევ ერთი ონომასტიკური მასალა გაგვანჩია – ესაა ანთროპონიმები. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულია რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებული მოსახლეობის კამერალური აღწერის დავთრები. მკითხველს შევთავაზებთ

⁶⁹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 286.

⁷⁰ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 2, გვ. 19.

⁷¹ А. Дз. Цагаева. Топонимия Северной Осетии. Часть 1, გვ. 124.

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის თბილისის გუბერნიის გორის მაზრის ნარას „უჩასტკის“ (ანუ ისტორიული დვალეთის) აღწერებიდან ამოკრებილ ზოგიერთ ანთროპონიმს. წინასწარ უნდა ითქვას, რომ ნარას „უჩასტკაში“ (დვალეთში) მამაკაცების დიდი ნაწილი თითქმის ისეთსავე პიროვნულ სახელებს ატარებდა, როგორი სახელებიც დასაღეთ საქართველოში იყო გავრცელებული. უფრო რომ დავაზუსტოთ, საუბარია არაქრისტიანულ ქართულ სახელებზე, რომლებიც ქართველ ხალხში ძირითადად მეორე, ანუ მეტსახელის სახით გვხვდებოდა. აღწერის დავთრებში მხოლოდ მამრობითი სქესის ეთნიკური ოსები არიან შეყვანილნი. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან აღნიშნული დროისათვის დვალეთი ეთნიკურად უკვე ოსური იყო. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა 1814 წლის აღწერა.⁷² სოფელ კულბითში (შიდა ქართლის მთა) ნითითებულია «Нарский Гето Бегелури». აღნიშნულ სოფელში გეთო ბელელური დვალეთის სოფელ ნარადან იყო გადმოსახლებული. ბელელური სწორედ დვალეთის ერთ-ერთი ძირძველი, ადგილობრივი გვარი იყო. გვარსახელი სუფთა ქართულია. მხედველობაში გვაქვს როგორც მისი ძირი, ისე სუფიქსი. გვარსახელს საფუძვლად უდევს მამაკაცის ძველი ქართული სახელი „ბელელა“. რაც შეეხება პიროვნულ სახელს – „გეთო“, ბოლო დრომდე ის გავრცელებული იყო დასავლეთ საქართველოში (შდრ.: გვარსახელები: გეთია და გეთიაშვილი).

1814 წელს დვალეთში ფიქსირებულია საკუთარი სახელები: ტუხია, ბიძინა, ჩინელი, ფრანგა, ბატია. ყველა მათგანი მრავალჯერაა ფიქსირებული ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებსა და საბუთებში. ისინი გამჭვირვალე ეტიმოლოგიის ანთროპონიმებია.

დვალეთელ ოსთა შორის გვხვდებოდა ისეთი ანთროპონიმები, როგორებიცაა: „ჩიჩო“, „ბახა“ „ხუჭა“, „ლოჩი“ (გურიასა და აჭარაში „ლოჩი“ ერთი წლის ან ცოტა ნაკლები ხნის ხბოს, დეკეულს ეწოდებოდა. ქართლში კი „ლოჩო“ უემშაკო ადამიანის სინონიმია), „ჯახი“, „ჩოჩი“, „ფალი“, „გუჩა/გუძა/გუცა“, „გუგუნა“, „სალა“, „კანკო“, „გაბილა“, „გაბისა/გაბისუ“, „ტიბა“, „ლაჩა“, „გეგო“, „წულუკა“, „ხაჟი“, „კიტო“, „კუცი“, „თოთუ/თოთა (შდრ.: ქართული გვარსახელები: „ჩიჩუა“ „ბახია“, „ხუჭუა“, „ლოჩია“, „ჯახია“, „ჩოჩია“ და „ჩოჩოური“, აგრეთვე სოფლის სახელი „ჩოჩეთი“, „ფალიანი“, „გუჩუა“, „გუგუნავა“, „სალია“, „კანკია“, „გაბელია“, „გაბისონია“, „ტიბუა“, „ლაჩაშვილი“, „გეგია“, „წულუკიანი/წულუკიძე“, „ხაჟალია“, „კიტია“, „გაბი-

⁷² სცსა. ფ. 254. ანაწერი 1. საქმე №367.

ჩა“ , „კუცია“ , „თუთუსანი“ .

XIX საუკუნეში დვალეთელი ოსები ატარებდნენ, აგრეთვე, სახელებს: „გონა/გონი“ , „გულუნი“ , „გულა“ , „თავქანა“ , „კონი“ , „ტალახა“ , „ტილა“ , „უბილა“ , „კიტრია“ , „რუხია“ , „ხარა“ , „ჯარჯი“ , „მაძია“ , „გოცი“ , „გულა“ , „გერგა/გერგო“ , „თელა“ , „ახლაუ“ (იგივე „ახალა“) , „მაცი“ , „ბოხი“ , „ხელა“ ... გვაქვს ოსური გვარსახელი „კონიევი“ , რომელსაც საფუძვლად უდევს მამაკაცის სახელი „კონი“ . „კონი“ ქართული ენის მეგრულ მეტყველებაში კაცს აღნიშნავს. სამეგრელოში გავრცელებული სახელი – „დულა“ უდევს საფუძვლად ოსურ გვარს „დულავეს“ (მეგრულ მეტყველებაში „დულა“ თავს აღნიშნავს).

ზემოთ დვალეთში მცხოვრები ოსთა ანთროპონიმების მხოლოდ ნაწილი შემოგთავაზეთ. ბევრი მათგანი მეტსახელის სახით აღმოსავლეთ საქართველოშიც იყო გავრცელებული. მონაცემები საყურადღებო დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა. პიროვნული (საკუთარი სახელების) ერთი ეთნოსიდან მეორე ეთნოსში ასეთი რაოდენობით გავრცელება წარმოუდგენელია. რჩება ერთადერთი გზა: დვალეთში მიგრირებულმა ოსებმა ეს სახელები დამხვლური ქართული მოსახლეობისაგან შეითვისეს. მართალია, ოსთა ეთნიკურ-ენობრივ გარემოში დვალეებმა დაკარგეს ქართული ეთნოსისათვის მახასიათებელი ბევრი ნიშან-თვისება, ფაქტობრივად, ისინი გაოსდნენ, მაგრამ გაოსებულმა დვალეებმა შეინარჩუნეს და მაძიდან შვილზე, თაობიდან თაობაზე გადასცეს საკუთარი სახელების გარკვეული რაოდენობა, რომლებიც აქ მიგრირებულმა ოსებმაც შეითვისეს.

ამრიგად, დვალეთი საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე იყო, სადაც ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფი – დვალეები მკვიდრობდნენ. საისტორიო წყაროების, დოკუმენტების, მატერიალური კულტურის ძეგლების, ტოპონიმების, ანთროპონიმების მონაცემებით დვალეები ქართველი მთიელები იყვნენ. დვალთა უმეტესობა XV საუკუნის ბოლოსა და XVI საუკუნეში საქართველოს სხვადასხვა მხარეში გადასახლდა. გადასახლების მიზეზი ოსთა თარეშები და მეკობრეობა იყო. დვალეთში დარჩენილი ქართველები კი დროთა განმავლობაში გაოსდნენ. გაოსების მიზეზი კი ოსური ენობრივ-ეთნიკური გარემო იყო.

Roland Topchishvili

ONOMASTIC DATA ON AFFILIATION OF DVALETI RESIDENTS

Summary

Georgia was unity of historical-ethnographic regions of Georgia (territorial, local units). The population living in the territorial units is called an ethnographic group. Dvaleti was one of the historical-ethnographic regions. Its residents – Dvals – comprised an ethnographic group of the Georgian ethnos. Dvaleti, as well as Tusheti, Khevi and the other part of Mtiuleti, was located to the north of Great Caucasian ridge; Great Caucasian ridge was low here than the other parts of the ridge. The eleven passes were not blocked here even in winter, when only one pass was from Dvaleti to Ossetia (in the Alagir Gorge). It was the Kasris Kari, which was open to pass only during three-four months in summer.

Dvaleti at present is beyond the borders of Georgia and the ethnographic group of Dvals is not settled here any longer. They have disappeared. The Russian Empire annexed Kingdom of Kartl-Kakheti alongside with Dvaleti which was historical-ethnographic region of Georgian Kingdom at that time. Till April 3, 1858 Dvaleti was within Gori mazra of Tbilisi Guberniya under the name of Nara region. The Russian Empire cut Dvaleti (3 581 square km) off Georgia and transferred it to the Tergi region. Ethnic changes were accomplished in the Dvaleti historical-ethnographic region in the 16-17th cc. – Georgian highlander Dvals were gradually replaced by ethnic Ossetians, which migrated there from the Alagiri Gorge. Dvals' assimilation was caused by the fact that they turned out to be minority in the Ossetian language-ethnic environment. According to the Georgian historical sources, documents, the monuments of material culture the Dvaleti population was ethnically Georgian till the 16-17th cc.

Dvals were ethnic Georgians and this is witnessed by onomastic material, both by the names of places (toponyms) and personal names. Ethnic Georgians were the creators of the Georgian toponyms. In the scientific literature only 120 geographical names (mostly, micro-toponyms) are connected with the Georgian language. In reality, those toponyms are more, because even among the unexplained toponyms of Dvaleti the majority is Georgian. Dvals being Georgian is witnessed by anthroponyms as well, which are fixed in the descriptions of historical Dvaleti of the first half of the 19th century. A great part of men had nearly the same personal names as were spread in West Georgia.